
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

AZ ESSZÉ SOKFÉLE TERMÉSZETE

Csányi Erzsébet: *Világirodalmi kontúr*. Forum, Újvidék–Iskolakultúra, Pécs, 2000

Két, a metanarratív próza, azon belül a saját eszköztárára reflektáló regény problémavilágát vizsgáló tanulmánykötetének (az 1992-es *Szövegvilágok: a fikció fölénye* és az 1996-ban napvilágot látott *A regény öntudata*) megjelenését követően, Csányi Erzsébet harmadik könyve műfajváltó. A kisesszé és a(z) – tudományos kutatás elveit az egyéni interpretáció lehetőségei felé megnyitó – esszétanulmány formai keretei között, illetve elvei értelmében vizsgálja az irodalmi mű mikromozzanatait, valamint azokat az egyetemes érvényű irodalmi jelenségeket, amelyek a társadalmi-szellemi fejlődés ugyanazon szintjein az időrendiségtől, a térbeli hovatartozástól függetlenül megjelennek az irodalmak alakulástörténetében. A szerző által vizsgált jelenségek tehát a műben való törvényszerű jelenlétüknek, illetve a különböző irodalmakban kimutatható általános érvényűségüknek köszönhetően a világirodalmi jelleg, a nemzeti irodalmak specifikusságának határai közül kilépő irányultság jegyeit viselik magukon: a világirodalom fogalomkörébe, az irodalomközi közösség, illetve az irodalmak közötti interakciók világába tartoznak.

Csányi Erzsébet *Világirodalmi kontúr* című új kötete az esszé összetett, többféleséget tükröző műfaji sajátosságait érvényesítve tagolódik két fejezetre. Első tömbjét az ún. kisesszék alkotják, amelyek egyetlen sajátos irodalomalkotó mozzanatot helyeznek az elemzés középpontjába. A kijelölt kérdéshez való közelítésmód ezekben többnyire deduktív jellegű, az értelmezés eredményét pedig specifikus mozzanatokra rávilágító tömör megállapítások és példák összessége reprezentálja. Kronológiai rendet érvényesítve kapcsolódnak egymáshoz azon fejlődési ív mentén, amely a görög mítoszok világától a középkor, a reneszánsz, a barokk vagy a felvilágosodás irodalmának jelenségein át a romantika és a naturalizmus sajátosságait felölelve a mai intellektuális próza, azon túl pedig a transzkulturalizmus értékrendjének létrejöttéig terjed. Ilyen kontextusban kerülnek megvilágításra azok a mozzanatok és eljárások, amelyek többek között Homérosz, Plátón, Longosz, Héliodorosz, Apuleius, Petronius, Petrarca, Boccaccio, Rabelais, Cervantes, Montaigne, Shakespeare, Defoe, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot,

Goethe, Heine, Gogol, Baudelaire, Rimbaud, Kafka, Proust, Musil, Rilke, Hamvas Béla, Peter Sloterdijk, Golding és Filip David műveit alkotják. Kisesszéit a szerző rendszerint egy definitív értékű megállapítással, ritkábban egy részmotívumra irányuló kérdéssel vezeti be, gondolkodásának menetét pedig e tömör megállapítás felfejtése, lebontása, vagy a kérdés körüljárása jelenti, határozza meg. „A sztereotípiákból építkező ókori görög erotikus regény a szerelem konformista modelljét ábrázolja” – hangzik az a tézis, amely a „longoszi idill” mibenlétének vizsgálatát indukálja Longosz *Daphnisz és Khloé* című művében. „A halandzsa az irodalmi műben nem semmitmondó szószaporítás” – állítja a szerző *Irodalom: halandzsa* című írása első mondatában, amelynek bizonyító eljárását Boccaccio művének e szempont szerinti elemzése jelenti. Hasonló módszerrel világítja meg előttünk a mítoszok kifejezte tudatalatti szimbólumvilágot, Homérosz halálképeit, a lakoma műfaját, Rabelais világt teremtető nyelvét, mutat rá a cervantesi intertextualitás és metanarráció lényegjegyeire, értelmezi Shakespeare életét mint keretes műalkotást, a Defoe alkotta szigetszimbólumot vagy Montesquieu szellemességét. „Az ízlés és mérték szigorú francia iskoláját kijáró XVIII. században sokszor ott termelt maradandó érték, ahol a szerző nem is gondolt rá, az ízléskódexre se nagyon” – mondja Voltaire *Candide*-ja kapcsán, miután azokat az eljárásokat veszi szemügyre, melyek révén a filozofikus tézisregény és kalandregény-paródia „minden szavának olyan súlya van, mint a költészetben”. Ezeket a csiszolt stílusú klasszicista beszédmód formáival azonosítja, melyek révén „szárnyakat kapott egy még kialakulatlan, lenézett műfaj, a regény képlekeny keretei között”. Más írásában azt vizsgálja, „vajon mit jelent a könyv az irodalmi hős számára”, s ennek kapcsán Hamletről, Don Quijotéről és Werherről mint „olvasó hős”-ről kapunk képet, illetve a borgesai könyv „tárgyi mivoltának mágikus ereje” lesz elemzésének tárgya. „A könyv Borgesnél hordozza mindazt, ami az ember számára felfoghatatlan, ezért iszonyú. A könyv fedelei közé zárul a végtelen” – állapítja meg. *Világirodalom és transzkulturalizmus* című fejezetzáró írásában viszont azt elemzi, milyen helyet foglalnak el a nemzetiségi-kisebbségi irodalmak mint sajátos irodalomközi közösségek a világirodalom fejlődési folyamataiban. Ezeknek az irodalmaknak legspecifikusabb jelentőségét abban látja, miszerint „létük eleve kizárja az irodalomról való sematikus gondolkodásmodot”, hiszen több kontextusba helyeztettségüknel fogva csak progresszív szellemiségű értékrend jellemezheti őket.

Könyvének második fejezetében (mint korábbi két kötetében) Csányi az intellektuális próza lényegi problémavilágát, a narráció formáit helyezi értelmezési modelljének középpontjába. E szempontok szerint tanulmányozza a *Biblia* metanyelvét, Tolnai Ottó *Rovarház* című regényét, Borges *Homokkönyvét*, a valóságidézetekeket-szövegidézetekeket Hajnóczay Péter *A halál kilovagol Perzsiából* című kisregényében, az idézésformákat Esterházy *Függőjében*, a Krasznahorkai műveiben előforduló metanarratív jelenségeket, valamint a textus és kontextus viszonyát Svetislav Basara *Fáma a kerékpárosokról* című regényében. Írásának szervezőelve minden esetben az értelmezett művel kapcsolatban felállított hipotézis, amelynek bizonyítási eljárása a szövegvilágok feltárásának új elméletein és értelmezési modelljein alapul. Az esszé műfaja ugyanakkor lehetőséget ad a szerző számára, hogy a szakszerű vizsgálat módszerei mellett az egyéni interpretációnak, a befogadói újraalkotásnak (a műalkotásnak mint az olvasó tudatában megtörténő eseménynek) a formáit és lehetőségeit is érvényesítse munkájában. Csányinak a narráció jelenségeit kutató tanulmányai épp az esszé műfajának e többszintűsége és többszínűsége,

azaz a tudományosságot és a személyes látásmódot egyesítő sajátossága révén válhatnak tudományos szakszöveget meghaladó szuverén alkotássá. Az általa kutatott kérdéskör ugyanakkor nemcsak a vizsgált művek szerzősége, hanem egyetemessége, a törvényszerű jelenléti funkciója révén tartoznak egy „világirodalmi kontúr” által meghatározott területhez.

BENCE Erika

„TALÁLNI ÚGYSE FOGOM”

Szathmári István: *Kurdok a városban*. Novellák. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000

„Istenem, hisz mindenki jött valahonnan. Még azok is, akik itt születtek. Csak jönnek, özönlenek. Mint akik tudják, miért. És persze, hogy tudják. A lány is, aki csak pénteken érkezik.”

A *Helyzetjelentés* idézett szövegrészlete a *Kurdok a városban* című új Szathmári-kötet mottója lehetne. Mindenki jött valahonnan, és még mindig fontos, hogy *ott* (ti. ahonnan jött) mi van, de a miért jött nem *ennyire* megválaszolható, mint a pénteki lány esetében. A kajüt-lét közérzetelemzése, vagyis a novella zárlata mindent imbolygóvá változtat. A tavasz és a konkrét utcanevek kapaszkodót és korlátot jelentenek.

Az encienciahiányból fakad az az írói attitűd, amely Szathmári István ötödik kötetének én-narratívumát meghatározza. A dantei hármast beosztás (az arányok persze változtak) egy új *Ecce homo* történet olvasatlehetőségét adja meg. Nietzsche önéletrajzi kötetének bevezetője a *tüli* perspektíváját emeli ki, Szathmári István szintén ezt az emlékező gondolkodást, a *Gedächtnis* lehetőségét választja. *Az Andok felé* kötet cím a „felé” mozgást sejtette, ez a kötet viszont a városban-létre reflektál. *Az Andok felé* és az *Álmok és életek* utazója megállapodást kereső „utassá” változott, a lírai én pedig egyre inkább epikus énné alakul át.

„A város az én ketreecem” – olvasható a kötet első novellájában (A város és a költő), az *Ez is egy nap volt* narrátora pedig az Állatkert büdös ketrecci között téblábol, majd a szűk szobát érzi ketreccszerűnek. A képzettársítás ontológiai szempontból válik fontossá.

A város, amellyel az egyén azonosulni szeretne, behatárolt tér, a rácsképzet kapcsolódik hozzá. A város nélkül és a város miatt nem megy semmi. A lehetőségek megrekednek, itt minden csak kezdődik. A város fogva tart. A városhatárok egymásba csúsznak. Szabadka, a Csikágó vagy a Diószeghy egyben van, vagy egyben nincs. A villamossal, régi motívumával (amelyet Szathmári fedezett fel) folytat párbeszédet az író-én: „Villamosom síneit fölszedték örökre. Hiába álmodom újra és újra. Írom meg csöngetését, kerekeinek hátborzongató sikolyát. A házak, épületek történetét, melyek nap mint nap látták, körülfogták. Mert nincsen már” (Ha kérdezed, milyen). A villamos tehát „hűséges” szabadkai villamos, ám az előző kötetek sínkereső magatartása eltűnik, és a sínek eltűnése „örök”-re szól. A végpontból a *Csikágói blues* is elhalkult, sőt elhallgatott. Az időutazás a kamaszkor újrafelfedezését teszi lehetővé. A városnak (városoknak) magánmitológiája alakul ki, olyannyira, hogy az (önironikus) eposzírói fogásra is ráismer az olvasó. A tó állandó jelzőt kapott: *tejszínű* tó lett, a városháza *kereszt-csillag-kereszt* cseréje a szabadkai